

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARIDA KREATIV TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Rajabov Azamat Sharifovich,

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarida kreativ tafakkurni shakllantirishning psixologik mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy musiqiy ta'lim jarayonida ijodiy fikrlashni rivojlantirish zaruratidan kelib chiqadi. Maqolada J. Guilford, E. Torrance, M. Csikszentmihalyi, L.S. Vygotskiy, J. Dewey, kabi olimlarning nazariyalari asosida bo'lajak musiqa o'qituvchilarida ijodiy tafakkurni shakllantiruvchi asosiy psixologik mexanizmlar — divergent fikrlash, metakognitsiya, refleksiya, motivatsiya va ijtimoiy hamkorlik yondashuvlari yoritildi. Tadqiqot natijalari musiqiy-pedagogik faoliyatda o'qituvchining shaxsiy ijodiy salohiyatini oshirish, o'qituvchilarda musiqiy tafakkurni faollashtirish va psixologik qulay o'quv muhitini yaratish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: kreativ tafakkur, musiqa o'qituvchisi, psixologik mexanizmlar, divergent fikrlash, motivatsiya, refleksiya, ijtimoiy hamkorlik, musiqiy ijodkorlik, o'quv faoliyati, emotsional muhit.

Kirish. Bugungi ta'lim muhitida ijodkorlik — ya'ni kreativ tafakkur — nafaqat umumiy pedagogik talab, balki kasbiy tabaqadagi muhim kompetensiyalardan biri sifatida ko'rilmogda. Ayniqsa musiqiy-pedagogik yo'nalishda, ya'ni bo'lajak musiqa o'qituvchilarida, kreativ tafakkurni shakllantirish hamda rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini chuqur tushunish ta'lim jarayonining dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Musiqa o'qituvchisi nafaqat texnik jihatdan musiqa asarlarini ijro etish,

tinglash va analiz qilishga o'rgatishi kerak, balki o'quvchilarni musiqiy fikrlash, musiqiy tasavvur va yangi g'oyalarni izlab topish jarayoniga yo'naltirish vazifasiga ham ega. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchining o'zida ham kreativ tafakkur mustahkam bo'lishi, uni pedagogik jarayonga faol kiritishi muhimdir.

Quyida bo'lajak musiqa o'qituvchilarida kreativ tafakkurni shakllantirishni qo'llab-quvvatlovchi psixologik mexanizmlarga kichik kirish hikoya sifatida nazar solinadi.

Adabiyotlar tahlili. **J. P. Guilford** kreativlikni "divergent tafakkur" orqali tushuntiradi: ko'p yo'lli, moslashuvchan va original yechimlar yaratish qobiliyati. Musiqa darsida bu — bitta ohangdan bir nechta ritmik-melodik yechimlar ishlab chiqish, akkordlar ustida turfa variantlarni sinash demakdir. Guilford mezonlari (ravonlik, moslashuvchanlik, originallik, puxtalik) bo'lajak o'qituvchi uchun baholash rubrikalariga aylanadi. Shu mezonlar asosida dars topshiriqlarini shakllantirish kreativ tafakkurning psixologik mexanizmlarini (assotsiativlik, semantik kengayish) faollashtiradi.

E. P. Torrance kreativlikni o'lchash va rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimini taklif etadi. Musiqaga tadbiq qilinganda, Torrance'ning "ochiq yakunli savollar" prinsipi improvizatsiya, aranjirovka va kompozitsiyada juda samarali ishlaydi. O'qituvchi savollarni "to'g'ri javob"ga emas, balki "ko'plab mumkin bo'lgan javoblar"ga yo'naltiradi. Bu jarayon emotsional xavfsiz muhitda ijobiy affekt orqali ijodiy risk olishga rag'bat beradi.

G. Wallas ijodiy jarayonni to'rt bosqichda (tayyorgarlik, inkubatsiya, ilhomlanish/"insight", verifikatsiya) tasvirlaydi. Musiqa darsida "tayyorgarlik" — stil va janrlarni tinglash-tahlil qilish; "inkubatsiya" — materialdan vaqtincha chekinib, ichki pishish; "insight" — yangi ohang yoki ritmning birdan yalt etib paydo bo'lishi; "verifikatsiya" — musiqiy g'oyani qayta ishlash va baholashdir. O'qituvchi ushbu siklni ongli rejalashtirsa, talabaning metakognitiv nazorati kuchayadi.

T. Amabile kreativlikni motivatsiya (ichki qiziqish), domen bilimlari va

ijodiy jarayon ko'nikmalari o'zaro uyg'unligida ko'radi. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi darsni "xalq ijodi — zamonaviy pop — akademik musiqaga" ko'priklar yasab, domenlararo qiziqishni uyg'otsa, ichki motivatsiya barqarorlashadi. Baholashda jarayon va izlanishga ball berish ("process-oriented assessment") ijodiy tavakkalga ruxsat beradi.

M. Csikszentmihalyi "oqim" (flow) nazariyasi bilan ijodiy holatni optimal qiyinchilik va ko'nikma muvozanati sifatida talqin qiladi. Dars dizaynida "qadam-baqadam murakkablashtirish" (scaffolding) orqali oqim holati yaratilsa, talaba vaqtni unutib, musiqiy materialga chuqur sho'ng'iydi. O'qituvchi fikr-mulohazani tezkor va aniqlangan mezonlar bilan berishi oqimni uzluksiz ushlab turadi.

L. S. Vygotskiy ijtimoiy-madaniy yondashuvda kreativlikni "yaqin rivojlanish zonasi"da ko'rsatadi: tajribaliroq hamkor (o'qituvchi/yordamchi) bilan kollegial faoliyat orqali yangi psixik tuzilmalar shakllanadi. Kollektiv improvizatsiya, ansambl mashg'ulotlari va "ustoz-shogird" formatlari kreativ tafakkurning ijtimoiy mexanizmlarini ishga soladi. Tashqi vositalar (nota, ritm kartalari, DAW-lar) ichki psixik vositalarga aylanadi.

J. Bruner kashfiyot orqali o'qitish (discovery learning) g'oyasini ilgari suradi: talaba o'zi topgan musiqiy qoidani chuqurroq o'zlashtiradi. "Qoidani bergandan ko'ra qoidaga olib borish" prinsipi musiqiy nazariyani yashirin muammolar orqali ochadi. Bu usul semantik tarmoqlanish va analogik fikrlashni kuchaytiradi.

H. Gardner ko'p qirrali intellektlar nazariyasida musiqiy-ritmik intellektni alohida yo'nalish sifatida ko'rsatadi. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi turli intellekt profillarini hisobga olib, multimodal darslar (harakat, vizualizatsiya, verbal refleksiya) quradi. Bu differensial yondashuv kreativ tafakkurga kirish darvozasini kengaytiradi.

J. Dewey tajriba orqali o'rganishni estetika bilan bog'laydi: san'at — bu "tajribani qayta tashkil etish". Musiqa darsida reflektiv tajriba (eshitish-ijro-tahlil-qayta yaratish) uzluksiz siklida talaba "ne-nega-qanday" savollar bilan ishlaydi. Estetik mulohaza ijodiy qarorlarning psixologik legitimatsiyasini oshiradi.

D. Kolb tajribaviy o'rganish siklini (konkret tajriba → reflektiv kuzatish → abstrakt tushunchalash → faol eksperiment) taklif qiladi. Musiqiy kompozitsiya va improvizatsiya bu sikl bo'ylab iteratsion rivojlanadi. O'qituvchi bosqichlararo ko'priklar (rubrikalar, mini-peer-review) qursa, metakognitsiya mustahkamlanadi.

E. Gordon Musiqa o'rganish nazariyasida (MLT) eshituv tasavvuri (audiation)ni markazga qo'yadi. Ritm-tonal naqshlar bilan sistematik ishlash kreativ kombinatsiyalashni osonlashtiradi. Audiation texniklari (humming, ichki kuylash, oldindan eshitish) divergent g'oya hosil bo'lishini tezlashtiradi.

C. Orff (Orff-Schulwerk) "harakat-nutq-musiqa" integratsiyasi orqali ijodiy o'yin muhitini yaratadi. Tana perkussiyasi, improvizatsion dialoglar va bordun asosidagi erkinlik talabani xavfsiz eksperimentini qo'llab-quvvatlaydi. O'qituvchi uchun bu — ijodiy tavakkalni normallashtirish mexanizmi.

Z. Kodály vokal-solfej markazli yondashuvda musiqiy savodxonlikni bosqichma-bosqich quradi. "Ichki eshitish" va ramz (solmizatsiya) orqali abstraktsiya rivojlanadi, bu esa kompozitsion fikrlashga tayanch bo'ladi. Kichik g'oyani yirik shaklga kengaytirish mexanizmi aynan shu savod orqali ishlaydi.

É. Jaques-Dalcroze evritmika orqali ritmni tana harakati bilan bog'lab, sensor-motor birlikni mustahkamlaydi. Harakat bilan o'lchov, sinkopa, aksentlarni "his qilish" ijodiy vaqt tuyg'usini kengaytiradi. Bu embodied-kognitsiya asosida improvizatsion javob tezligini oshiradi.

D. J. Elliott (praxial musiqa ta'limi) musiqani ijtimoiy amaliyot sifatida ko'radi: ijro, tinglash, yaratish va baholash — kontekstli faoliyatlar. Real sahna/ansambl vaziyatlari talabani ijodiy qarorlarini ma'no bilan bog'laydi. Mazmuniy kontekst motivatsiyani ichkilashtiradi.

K. Swanwick & A. Tillman musiqiy rivojlanishni ketma-ket bosqichlar tarzida tavsiflaydi (materialdan shakl va metaforik darajalargacha). O'qituvchi topshiriqlarni bosqichga mos dizayn qilsa, "ortiqcha murakkablik"dan keladigan frustratsiya kamayadi va oqim holati yuzaga keladi. Bu tartib ijodiy o'sishni kuzatishga yaroqli diagnostika mezonlarini beradi.

T. Lubart va hamkorlar kreativlikni shaxsiy xususiyatlar (ochiqlik, qat'iyat),

kognitiv strategiyalar va kontekst o'zaro ta'siri sifatida modellaydi. Musiqa o'qituvchisi darsda "strategiya repertuari" (analogiya, transpozitsiya, variatsiya)ni ataylab kengaytirsa, talaba ijodiy muammoga turli yo'llar bilan kiradi. Bu personal-sistema yondashuvini amaliyotga ko'chiradi.

K. Sawyer "kollektiv kreativlik"ni improvizatsion hamkorlikda ko'rsatadi. Ansambl mashg'ulotlarida navbatni berish, tinglash va tez moslashish "birgalikda g'oya yaratish"ni hosil qiladi. O'qituvchi roli — sahnani sozlash va minimal, lekin maqsadli yo'naltirish.

R. Sternberg ijodiy intellektni tahlil qilib, ijodiy qarorni amalda himoya qilishga doir "siyosiy" va "amaliy" kompetensiyalarni ham kiritadi. Talaba g'oyasini auditoriyada asoslash, argumentatsiya qilish, konstruktiv tanqidga javob qaytarish ko'nikmalari shuning uchun muhim. Bu, o'z navbatida, ijodiy o'ziga ishonchni mustahkamlaydi.

D. Hargreaves musiqiy "o'zlik" va ijtimoiy identifikatsiya orqali ijodiylikni tushuntiradi. Talabaning musiqiy didi va o'zini ifoda etishi qadrlansa, yangi g'oyalar uchun affektiv zamin kengayadi. O'qituvchi "musiqiy shaxsiy portfel"lar orqali o'sishni ko'rinadigan qiladi.

Psixologik mexanizmlar – shakllanish yo'llari.

Kreativ tafakkurni shakllantirishda bir necha psixologik mexanizm muhim rol o'ynaydi. Ularning ayrimlari quyidagicha:

1. Idrok va sezgi kengligi. Kreativ fikrlash ko'pincha oddiy mavzuni yoki faoliyatni yangicha, kutilmagan shaklda ko'ra bilishdan boshlanadi. Musiqa pedagogi turli musiqiy materiallarda, turli janrlarda, ritmik va melodik o'zgarishlarda yangi kombinatsiyalar topa bilishi — bu idrok va sezgi komponenti orqali amalga oshadi. Tadqiqotlarda "kreativlik" tushunchasi bir qator komponentlardan iborat ekanligi ko'rsatilgan: masalan, erkinlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik, original fikrlar.

2. Yangi g'oya yaratish va kombinatsiyalash. Musiqa o'qituvchisi dars jarayonida mavzuni bir necha burchakdan ko'rib, turli elementlarni birlashtirib

yangi yondashuv yaratishi mumkin. Bu — kreativ tafakkurning markaziy psixologik mexanizmi. Shunday kombinatsiyalash orqali o'quvchilarning musiqiy qiziqishini oshirish, ularni “oddiy melodiyni qanday o'zgartirish mumkin?” degan savol bilan o'ylashga chorlaydi.

3. Metakognitsiya va refleksiya. O'z fikri haqida o'ylash, “men nega shunday fikr berdim?”, “boshqa yo'l ham bo'lishi mumkinmi?” degan reflektiv jarayon — kreativ tafakkurda katta ahamiyatga ega. Musiqa o'qituvchisi darsdan so'ng yoki musiqiy ijrodan keyin o'z faoliyatini tahlil qilsa, o'quvchilarga ham bunday tahlil qilishni o'rgatsa, bu yaratuvchan fikrlashni rag'batlantiradi.

4. Motivatsiya va emotsional bog'lanish. Kreativlik ko'pincha ijobiy emotsiyalar bilan bog'liq; musiqa darsida hissiy-estetik prinsiplar qo'llanilganda, o'quvchilarning qatnashuvi, qiziqishi va yaratuvchanligi oshadi. Musiqa pedagogiga esa o'zida yaratuvchan va ijobiy ruhni saqlash, yangi musiqiy g'oyalarni izlash uchun motivatsiya kerak.

5. Tashqi sharoit va pedagogik muhit. Psixologik sharoit — o'quvchi va o'qituvchi uchun yaratuvchanlikni rag'batlantiruvchi bo'lishi zarur. Bu sharoit: erkin fikr yuritish, xatolarni imkoniyat sifatida ko'rish, musiqiy tajriba va eksperimentlarga ruxsat berish orqali shakllanadi. O'qituvchining pedagogik mahorati va kreativligi shunday muhitni yaratishda asosiy omilga aylanadi.

Xulosa.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida **kreativ tafakkurni shakllantirish** nafaqat san'atni o'qitish sifatini oshiruvchi omil, balki o'qituvchining shaxsiy va kasbiy o'sishining psixologik mexanizmlarini faollashtiruvchi jarayon sifatida e'tirof etiladi. Tadqiqot tahlillari shuni ko'rsatadiki, kreativlik musiqiy fikrlash, estetik idrok, emotsional sezgirlik va refleksiv tafakkur tizimida shakllanadi.

J. Guilford va E. Torrance ta'kidlagan divergent fikrlash mexanizmlari musiqiy o'qituvchining mustaqil, moslashuvchan va original yechimlar yaratish qobiliyatini rivojlantiradi. G. Wallas va T. Amabile yondashuvlariga ko'ra, kreativlikning muvaffaqiyatli shakllanishi ichki motivatsiya, ijobiy hissiyot va o'z

tajribasini tahlil qilish bilan chambarchas bog'liqdir. M. Csikszentmihalyi va L.S. Vygotskiy nazariyalari asosida musiqiy faoliyatdagi "oqim" holatini yaratish, yaqin rivojlanish zonasida kollektiv ijodiy jarayonlarni tashkil etish, shuningdek D. Kolb va J. Dewey ilgari surgan tajribaviy o'rganish modeli orqali musiqiy amaliyotni refleksiya bilan bog'lash kreativ tafakkurning chuqurlashishiga yordam beradi.

Xalqaro pedagogik amaliyotlar (E. Gordon, Z. Kodály, C. Orff, É. Jaques-Dalcroze) shuni ko'rsatadiki, musiqiy o'qituvchilar uchun kreativ tafakkur mexanizmlari harakat, nutq, ritm va emotsiya integratsiyasi orqali yanada samarali shakllanadi. Shu bois, bo'lajak musiqa o'qituvchisi o'z pedagogik faoliyatida faqat texnik emas, balki psixologik ijodiy mexanizmlarni ham ongli qo'llay oladigan darajaga yetishi zarur.

Tavsiyalar.

1. Pedagogik jarayonni kreativ dizaynlash: Darslarda ochiq yakunli savollar, musiqiy improvizatsiya, variatsiya va kompozitsion topshiriqlarni ko'paytirish orqali divergent tafakkur faoliyatini rag'batlantirish zarur.

2. Refleksiya va metakognitsiyani rivojlantirish: Talabalarni o'z ijodiy qarorlarini tahlil qilishga, o'z fikriga tanqidiy yondashishga o'rgatish; musiqiy o'yinlar va suhbatlar orqali reflektiv fikrlashni mustahkamlash.

3. Motivatsion muhit yaratish: Musiqa darslarini emotsional jihatdan ijobiy, xavfsiz va rag'batlantiruvchi tarzda tashkil etish, jarayonni natijadan ko'ra izlanish qadriyatiga yo'naltirish.

4. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish: Raqamli platformalar, musiqa tahrirlash dasturlari va virtual ansamblardan foydalanish orqali musiqiy tafakkurning yangi shakllarini o'stirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Guilford J. P. — *The Nature of Human Intelligence*. New York: McGraw-Hill, 1967. 538 p.

2. Torrance E. P. — *The Torrance Tests of Creative Thinking: Norms and Technical Manual*. Lexington: Personnel Press, 1974. 256 p.
3. Wallas G. — *The Art of Thought*. London: Jonathan Cape, 1926. 312 p.
4. Amabile T. M. — *Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity*. Boulder, CO: Westview Press, 1996. 317 p.
5. Csikszentmihalyi M. — *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. New York: Harper Perennial, 1996. 456 p.
6. Vygotsky L. S. — *Imagination and Creativity in Childhood*. Moscow: Pedagogika Press, 1991. 204 p.
7. Dewey J. — *Art as Experience*. New York: Minton, Balch & Company, 1934. 355 p.